Ecaterina Pleşca

CUVINTE DE SUBSTRAT: ROM. *G H I O N O A I E* (I)

1. 1. Din capul locului vom menționa că rom. *ghionoaie* este unul dintre cuvintele de substrat cercetate din perspectiva româno-albaneză. În acest sens aportul cunoscutului cercetător român Gr. Brâncuş este deosebit de însemnat. Meritul cel mare însă, la fel ca şi în cazul examinării altor cuvinte din acest strat lexical, îi aparține distinsului filolog român B. P. Haşdeu. El este acela care, punând în evidență forma internă, definește cuvântul *ghionoaia* prin „*pasăre care scobeşte în lemn*”. Mai mult decât atât, el l-a raportat, şi pe bună dreptate, la un grup de termeni străvechi ce țin de prelucrarea lemnului şi a pietrei, identificând pentru augmentativele *ghionoi* m. şi *ghionoaie* f., prototipul **ghion* [1, p. 282 (274)].

Cât privește originea cuvântului în discuție, ILR îl include printre cuvintele comune românei cu albaneza [2, p. 342], urmând pe Al. Philippide [3, p. 695-743] şi Al. Rosetti [4, p. 249, 582, 739]. O altă părere o are I.I. Russu, considerând rom. *ghionoaie* unul dintre „cuvintele române autohtone care au un corespondent de origine indoeuropeană şi autohtonă în albaneză” [5, p. 204; 6, p. 49-52]. În *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*. I.I. Russu prezintă, se pare, întregul repertoriu al cercetării etimologice a cuvântului, date însemnate care trebuie luate în considerație [7, p. 166-167].

La fel şi A. Vraciu, exprimându-şi dezacordul cu poziția lui Al. Philippide în problema cuvintelor de substrat, consideră pe *gionoaie*, alături de *baci*, *balaur*, *baligă*, *baltă*, *căpuşă* ş.m.a., ca provenind în mod cert din substrat [8, p. 119]. Potrivit SDE (Chişinău), baza *ghion*- din care este format cuvântul dat „e moştenită probabil din latina dunăreană, în care e împrumutată din daco-mezică” [9, p. 86]. În susținerea poziției date autorii dicționarului în cauză ne propun (la fel şi DEX) confruntarea cu alb. *gjon* „cucuvea”. În opinia lui Iorgu Iordan, tema *ghion* ar fi un onomatopeic [10. p. 358].

În urma unor cercetări serioase asupra cuvântului examinat şi familia lui, Gr. Brâncuş stabileşte că toate derivatele provin de la o bază comună *ghion*, neatestată în dacoromână, însă prezentă în dialectele din sudul Dunării [11, p. 36]. Astfel el reconstruieşte pentru româna comună faza **ghion* şi plasează derivatele moționale *ghionoaie* s.f. şi *ghionoi* s.m. printre cuvintele autohtone sigure [12, p. 80]. Însă privitor la atestările cuvântului în dialectele din sudul Dunării, domnia sa admite posibilitatea (pe baza asemănărilor de formă şi de conținut) că în aceste dialecte „termenul să fi fost împrumutat din albaneză” [12, p. 80].

Aici este cazul să amintim de ipoteza mai veche susținută de S. Puşcariu, inițial şi de Al. Philippide, potrivit căreia *ghionoaie* ar fi unul dintre cuvintele de origine albaneză în limba română, punct de vedere respins „din motive de ordin fonetic” de Brâncuş

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

[12, p. 80]. Însă aceşti trei lingvişti români sânt unanimi în părerea că „singurele elemente româneşti despre care putem spune cu toată certitudinea că provin din substrat (…) sunt cele comparabile cu corespondente albaneze de origine indoeuropeană [11, p. 27].

Cu un alt punct de vedere în tratarea acestui termen vine Al. Ciorănescu. El îl consideră derivat din *ghin* „sapă, cazma"; „daltă" [13, p. 362]. La fel şi M. Vinereanu îl pune în relaţie cu *ghin* „sapă, daltă", tratându-le ca provenind din acelaşi radical indoeuropeană **gau-* în special cu variantele cu prelungire în nazală **gaun-* (IEW, 592) (cf.: *gaună*, *găunos*). În opinia aceluiaşi cercetător, „O formă mai veche, trebuie să fi fost **găunoaie* de la un traco-dac **gaunone* cu sufixul *-one*" [14, p. 393]. De fapt, încă O. Densuseanu în *Graiul din Ţara Haţegului* (Bucureşti, 1915) înregistrează varianta rotacizantă *ġeuroaṅe* cu forma mai veche a sufixului, fapt ce demonstrează, după cum subliniază Brâncuş, „că derivatul însuşi este vechi" [12, p. 80].

E de menţionat că în chestiunea dată fiecare opinie reflectă gradul sau nivelul de cercetare la care s-a ajuns la momentul expunerii, măsura în care a fost folosit materialul de limbă din română, inclusiv cel dialectal, precum şi cel din limbile indoeuropene.

Faptul că rom. *ghionoaie* are drept corespondent pe alb. *gjon* „cucuvea" (?), ne permite să-l atribuim substratului, şi trebuie examinat ca atare. Or, metoda comparării cu albaneza a făcut posibilă identificarea unui şir de cuvinte ca fiind din substratul limbii române. Aici se cere reiterată constatarea făcută de Gr. Brâncuş cu referire la elementele comune românei şi albanezei, precum că acestea „presupun în cea mai mare parte, forme identice, adică forme care se pot raporta la etimonuri comune" [11, p. 15].

O altă metodă de cercetare a cuvântului românesc este compararea cu limbile baltice, aplicată încă de B. P. Haşdeu. În *Cuvente den bătrîni* distinsul filolog român face constatarea că aceeaşi pasăre care la români este numită *ghionoaie* la lituanieni se numeşte *genỹs*. El se întreabă dacă „între ambii termeni atât de apropiaţi prin sens şi prin formă" să fie o înrudire genetică [1, p. 276].

1.2. Dacă *ghionoaie* este unul dintre cuvintele moştenite din stratul traco-geto-dac al limbii române, adică din substratul limbii române, acesta ar putea avea concordanţe inclusiv în limbile baltice şi slave, ca limbi mai apropiate. În cele ce urmează ne propunem să abordăm un şir de aspecte legate de numele acestei păsări la români în relaţie cu cele din lumea balto-slavă, abordare care, în opinia noastră, ar facilita interpretarea etimologică corectă a termenului denominativ examinat şi ar explica unele aspecte nu tocmai clare la moment.

Pentru a ne atinge scopul propus în chestiunea dată considerăm necesar să prezentăm o informaţie mai completă privitor la realie, primele atestări ale termenului, răspândirea sa geografică, câmpul asociativ etc. în limba română, pentru a stabili segmentele mai puţin elucidate. De asemenea ne propunem să identificăm locul pe care îl ocupă cuvântul în grupul său lexico-semantic, motivemul ce a fost pus la baza denumirii respective. Apoi să prezentăm materialul extern oferit de limbile baltice şi slave, să stabilim concordanţele cuvântului românesc *ghionoaie* în arealul balto-slav.

1.3. Potrivit atlaselor lingvistice, cuvântul *ghionoaie*, moştenit din substrat, în prezent este în uz în câteva regiuni ale spaţiului românesc. Întrucât pentru noi, cei din RM, cuvântul în cauză este mai puţin cunoscut, vom face următoarea precizare: *ghionoaia* este una

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

dintre denumirile regionale ale ciocănitorilor. Mai exact, este o varietate diatopică a termenului denominativ *ciocănitoare*. Întrucât termenul *ghionoaie* nu este unul cunoscut tuturor vorbitorilor de limbă română, vom proceda la o examinare mai largă a lui în cadrul grupului de termeni denominativi înrudiți.

1.3.1. Dintre toate păsările sedentare din zona noastră geografică, cele mai neobosite par să fie ciocănitorile, păsări arboricole din familia picidelor. Potrivit datelor, acestea au „corp de 8-50 cm lungime şi masa până la 308 gr. Penaj lucios de obicei *negru*, *verde* sau *pestriț*. *Cioc puternic în formă de daltă*... Se hrănesc cu insecte xilofage, semințe, fructe. Cuibăresc în *scorburi*...” (s. n.) [15, p. 356]. Deseori le auzim ciocănind de zor în tulpina pomilor din jurul caselor noastre, oferindu-ne, fără pic de intenție, posibilitatea să le urmărim îndeaproape: cățărate pe trunchiurile arborilor, ele bat insistent cu ciocul „conic şi ascuțit, adevărată daltă pentru scobit lemnul arborilor” în căutarea galeriilor cu larve şi insecte de sub coajă ori pentru realizarea scorburii pentru clocire [16, p. 151]. Prezența lor este anunțată şi de țipetele puternice pe care le scot. În timpul reproducerii, masculii multor specii produc un tocat puternic, prelungit, „lovind cu repeziciune cu ciocul o ramură uscată” [16, p. 151].

1.3.2. În RM sunt cunoscute opt specii, iar în România zece specii de ciocănitori. Dintre acestea mai cunoscute sunt *ciocănitoarea pestriță mare* (Dendrocopos major) (25 cm), *ciocănitoarea pestriță mijlocie* (Dendrocopos medius) (21 cm) şi *ciocănitoarea pestriță mică* (16 cm). Ele au penajul tărcat, alb cu negru, cu roşu, „cuibul şi-l sapă în trunchiul arborilor” [16, p. 152]. O altă specie bine cunoscută la noi este *ciocănitoarea pestriță de grădină* (Dendrocopos syriacus) (24 cm), cu penaj foarte asemănător cu cel al ciocănitorilor pestrițe. Aceasta locuieşte în ținuturi joase, la şes, în vecinătatea aşezărilor omeneşti. Probabil noi, cei din RM, anume această specie o cunoaştem cel mai bine. E cazul să ne amintim şi de *ciocănitoarea verde* (Picus viridis) (35 cm), care trăieşte în pădurile de foioase din regiunile cu altitudine joasă, are colorit verde-gălbiu, cu creştetul şi ceafa roşii [16, p. 153], precumşi de *ciocănitoarea verzuie (Picus canus*) (33 cm) având capul, gâtul şi partea inferioarăcu penaj de colorit cenuşiu-deschis, des întâlnită în pădurile de foioase [16, p. 153], precumşi de *Ciocănitoarea neagră* (Druocopus martius) (48 cm) care trăieşte în pădurile de conifere şi mixte, rar întâlnită în pădurile de foioase de la şes [16, p. 153].

Descrierile înşiruite mai sus le considerăm absolut necesare pentru cunoaşterea exactă a realiei noastre.

1.4. În limba română, la fel ca în alte limbi, ornitofauna este un grup tematic bogat prin numărul de termeni denominativi. Tot astfel pentru desemnarea păsării arboricole *ciocănitoarea*, prezentate mai sus, geografic au fost înregistrați mai mulți termeni denominativi, adică mai multe varietăți diatopice, una dintre care este *ghionoaie*. Date despre răspândirea geografică a termenilor în cauză le aflăm, în primul rând, în atlasele lingvistice întocmite pe baza materialului de teren colectat din întreg spațiul populat de români.

1.4.1. În Republica Moldova termenul a fost înregistrat în două puncte de anchetă (punctele 180, s. Filipeni, r-ul Leova şi 214, s. Slobozia Mare, r-ul Vulcăneşti) situate pe malul Prutului [17, p. 240-241]. În localitățile respective, la fel ca şi în alte

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

zece localităţi din raionul Vulcăneşti (RM), dar şi din raioanele Reni, Chilia şi Izmail (reg. Odesa, Ukraina) se vorbeşte graiul de sud-vest, grai de tranziţie cu puternice influenţe dobrogene şi munteneşti. Graiul de sud-vest, prin unele particularităţi, înaintează spre nord, de-a lungul Prutului, pe o fâşie îngustă, în localităţi din raioanele Cahul, Ciadâr-Lunga, Leova, Hânceşti, Nisporeni şi Ungheni [18, p. 150]. Astfel s-ar explica înregistrarea lui în punctul de anchetă 180 s. Filipeni, rn. Leova.

Înregistrarea termenului *ghionoaie* „ciocănitoare" doar în graiul de sud-vest din RM, ne permite să concluzionăm că termenul, mai curând, a pătruns, alături de alte elemente de limbă, în urma mişcărilor de populaţii dinspre Transilvania (având la bază şi transhumanţa) şi Muntenia în stânga Prutului, de-a lungul secolelor.

1.4.2. Potrivit datelor oferite de unele atlase lingvistice din România, în limba română actuală termenul popular *ghionoaie* „ciocănitoare" cunoaşte o răspândire destul de însemnată în centrul şi sudul Transilvaniei, în Muntenia, Oltenia şi Dobrogea. În Transilvania (sudul Transilvaniei) termenul a fost înregistrat în 45 de puncte de anchetă (cf. numeroasele sale variante: *ǵeu̯nói̯e, ĝiu̯onu̯ái̯ĕ, ǵiu̯onu̯ǎi̯ĕ, ĝeu̯unu̯ái̯ĕ, ĝoru̯óiĕ, ĝiu̯uru̯ńĕ, dʹĕu̯unu̯ói̯ĕ, dʹiu̯onu̯ói̯ĕ, dʹeu̯nói̯*P ş.a.) [19, Pl. 113, p. 319]. *Micul atlas lingvistic român* (vol. II, h. 518 „ciocănitoare"), care prezintă o reţea de doar 61 de puncte de anchetă de pe întreg arealul României, (câte unul în Bulgaria, Grecia şi fosta Iugoslavie), l-a notat în 18 puncte de anchetă [20, harta 518 (a se vedea şi ALR s.n. III, h. 705 „ciocănitoare")]. Datele oferite de acest atlas ne-ar permite să determinăm, pentru România, raportul aproximativ dintre uzul termenilor prin care este desemnată „pasărea care are un cioc tare în formă de daltă, cu care sparge prin lovituri repetate coaja copacilor pentru a se hrăni". Astfel, dintre cele 61 de puncte de anchetă reprezentate pe hartă, în 33 dintre ele a fost înregistrat termenul *ciocănitoare* (şi: *ciocăniţă* pct. 36, *ciocăneţ, ciocoteţ* pct. 95, *ciocănoaie* pct. 172, *ciocnitoare* pct. 310, 53, *ciomnitoare* pct. 27); în 18 puncte termenul *ghionoaie* (în pct. 105 (jud. Hunedoara) se află în concurenţă cu termenul *ciocănitoare*; în pct. 95 (jud. Cluj) cu termenul *ciocăneţ*, *ciocoteţ*, iar în pct. 64 (jud. Crişana) cu *ţicăitoare*). Dintre aceste 18 puncte de anchetă, 13 sunt situate la munte, iar 5 la câmpie. Alte varietăţi diatopice desemnând aceeaşi pasăre: *virdar(i)e* notat în 4 puncte de anchetă, *gaiţă* şi *ţicăitoare* în câte un singur punct de anchetă [20, h. 518]. În acelaşi volum de atlas avem înregistraţi pentru dialectul istroromân termenii *ciuplitoarcă* şi *clunacă* (20, h. 518). La acestea vom adăuga şi alte denumiri regionale (varietăţi diatopice) selectate din alte atlase lingvistice, precum: *ciocodoi*, *ciocoroi*, *ciocotitoare*, *tioancă*, *tionc* în Transilvania (5, Pl. 113], *găioară* [21, Pl. XLIII, p. 317] ş.a. Termenii denominativi înşiruiţi mai sus, prin unele dintre aspectele lor, prezintă interes, întâi de toate semantic şi motivaţional.

Pe baza datelor prezentate, putem trage concluzia că în prezent varietatea diatopică *ghionoaie* are o răspândire geografică puţin sub 30%, adică reprezintă în linii mari ceva mai puţin de 1/3 din arealul românesc – procent destul de însemnat, dacă e să ne referim la vechimea/originea cuvântului în limbă. Tot aici vom mai observa că astăzi termenul *ghionoaie* reprezintă, în bună parte, graiurile din sudul Transilvaniei şi cele de sud din dacoromână.

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

În dialectele din sudul Dunării, potrivit datelor oferite de Gr. Brâncuş şi nu numai, cu acest termen denominativ sunt desemnate mai multe păsări arboricole, cf. ar. *ghion* „graur", megl. *ghion* „numele unei păsări care cântă plăcut"; iar aromânii din Albania desemnează prin termenul dat o „pasăre mare ca un corb care cântă noaptea, în munți" [12, p. 79-80]. Pentru termenii din dialectele sud-dunărene este mai probabilă originea lor albaneză [*ibidem*]. Înşişi albanezii prin termenul *ghion* denumesc cea mai mică pasăre răpitoare ce-ar corespunde rom. pop. *ciof*, *ciui*, *ştioi* [*ibidem*].

Din cele expuse vom rezuma că azi termenul cu origini din substrat *ghionoaie* are o răspândire mai restrânsă decât varietatea sa diatopică *ciocănitoare*, însă încă destul de importantă în unele regiuni româneşti. *Dicționarul de sinonime al limbii române* mai înregistrează regional termenii diatopici *scobitoare*, *bocănitoare*, *tocănitoare, verdaică* (var. *verdoaică*), *scorțar* [22, p. 329] ca sinonime pentru ciocănitoare.

Potrivit datelor de pe teren, fixate pe hărțile lingvistice se conturează următoarea situație: termenul *ciocănitoare* apare ca nume generic al păsării atât în limba literară, cât şi în cea populară. Însă în limba populară (în unele graiuri) pasărea are şi alte denumiri, printre care şi *ghionoaie*, cu sau fără distincții între specii. Faptul se explică prin gradul înalt de răspândire a păsării nominalizate în spațiul geografic românesc, prin locul pe care îl ocupă aceasta în viața omului, prin experiența acumulată de el în cunoaşterea realiei date etc.

1.4.3. Cea mai veche atestare a termenului *ghionoaie* „ciocănitoare" o avem din anul 1459 în toponimie, ca oiconim, sub forma rotacizată *Gheuroeşti*, sat [23, p. 35), care s-ar trage „probabil de la numele de persoană *Gheuroiu*" [11, p. 59]. Următoarea atestare, la fel sub formă rotacizată, ține de anul 1529 şi este tot din Moldova: ***гєшроаіа*** /*Gheoroaia*, nume de loc, cf.: „***продали... єднѹ полѣнѹ на имѣ гєороан съ пасикою*** [24, p. 91]. Prima atestare din Țara Românească apare cu anul 1579 sub forma ***гєоное***/ *Gheonoea* la fel în toponimie, nume de loc: ***є(ст) да(л) ємѹ [шч]нѹ али (ш)т гєшное*** [24, p. 91].

În secolul al XVII-lea (anul 1649), aşa cum ne informează I.I.Russu, îl aflăm în *Lexicon slavo-moldovenesc şi tilcuirea cuvintelor* a lui Mardarie Cozianul înregistrat sub forma *giunoae* [Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-moldovenesc* şi tâlcuirea cuvintelor, p. 136, 929) [apud Russu, 7, p. 167]. Tot din secolul al XVII-lea apare foarte frecvent ca nume de familie atât în Muntenia, cât şi în Moldova: *Gheonoiu* şi *Ghionoiu* alături de *Gheonea*, *Ghionea*, precum şi supranumele, *Gheunoi* (Pasca, în DR, VIII, p. 209) [apud, Brâncuş, 11, p. 59]. Gr. Brâncuş mai aduce la atestările în onomastică şi forma *Ghionoaia*, numele cunoscutului personaj feminin dintr-un basm cules de Petre Ispirescu [11, p. 59].

1.4.4. În conformitate cu datele prezentate de *Tezaurul toponimic al României* în Moldova din dreapta Prutului între 1772-1988, cuvântul examinat este notat ca oiconim (nume de sate, comune şi moşii) sub următoarele forme: *Ghionoaia*, *Ghinoaia*, *Deunoea*, *Ghionoiul*, *Ghionoiul de Gios*, *Ghionoiul de Sus*, *Ghionoaiele*, *Ceonoaia*, *Cionoaia*, *Gheonaea*, *Gheonoaia*, *Gheunoaia*, *Geonoasa*, *Ghionoae* în județe şi ținuturi ca Bacău, Tecuci, Covurlui, Galați [25, p. 471], cf. şi toponimele *Ghionoaia* şi *Ghionoaica* [7. p. 166]. Date mai multe a se vedea la Gr. Brâncuş. Însă dintre acestea am menționa *Ghionoiul*, deal în Prahova şi *Ghioroiul*, sat şi deal în Vâlcea (MDGR, III, p. 521) [11, p. 59], precum şi pe cele din aromână, „*Ghioni*, nume de loc lângă Avdela şi al unei păduri la Samarina şi *Ghiónomă*, loc la Siracu (Capidan, LL, III, 1946, p. 82) [apud Brâncuş, 11, p. 60].

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

Cum bine se ştie, datele din onomastică, în special cele din toponimie, confirmă vechimea însemnată a unui termen, or, atestările din onomastică postulează o perioadă anterioară pentru apelativul ce se află la baza acestora. Atestarea termenului în toponimia din Moldova serveşte drept dovadă că la o perioadă mai veche acesta a fost cunoscut aici şi ca apelativ, fapt valabil şi pentru alte provincii româneşti.

Mai e de observat că fenomenul rotacizmului, actual în Transilvania, bine atestat în documentele din Moldova medievală confirmă vechimea a însuşi fenomenului rotacismului în limba română, fiind, după cum constată Brâncuş, determinat de acţiunea substratului [11, p. 151]: „În principiu, elementele care apar ca dialectale în româna comună şi specifice ariei nordice e foarte probabil să fi provenit din graiul acelor daci liberi" [ibidem]. În felul acesta explică savantul român „apariţia rotacismului, menţinut până în zilele noastre în aria nordică a dacoromânei" [11, p. 153]. Punctul de vedere al lui Brâncuş poate fi sprijinit şi prin faptul că mai multe limbi indoeuropene cunoşteau fenomenul rotacismului.

2.1. Date fiind legăturile strânse dintre procesele onomasiologice şi cele etimologice, cercetarea etimologică trebuie să includă şi cercetarea onomasiologică sau, cel puţin, să folosească rezultatele cercetărilor onomasiologice privitor la cuvintele etimologizate. Examinarea termenului denominativ *ghionoaie* din punctul de vedere al formei şi al conţinutului, adică onomasiologic, presupune o bună cunoaştere a realiei denumite prin termenul dat – cerinţă înaintată şi de etimologie. Or, în cercetările etimologice examinarea relaţiei dintre realie şi cuvântul prin care aceasta este desemnată nu poate fi neglijată. Din această perspectivă, pentru a sesiza originea şi semnificaţia (primară) cuvântului, „necesitatea de a pătrunde prin înţelegere, lucrurile materiale, obiectele, instrumentele de muncă, viaţa agricolă, viaţa pastorală etc. şi de a ţine cont de floră, faună, climă, relief… etc." [26, p. 36] se consideră obligatorie pentru a sesiza originea şi semnificaţia cuvintelor. Anume *pătrunderea prin înţelegere* a făcut ca B. P. Haşdeu, iar după el şi alţi cercetători, să apropie numele păsării *ghionoaie* de denumirile unor realii din lumea înconjurătoare cu funcţii ce reproduc activităţile păsării sau amintesc de ele (uneori realiile fiind nişte copii după modelul luat direct din natură).

În ceea ce priveşte relaţiile dintre realie şi numele ei, se cere făcută precizarea că, din diverse motive, la unii termeni denominativi, acestea pot fi clare sau mai puţin clare. În aceste cazuri relaţia dată, fiind sesizabilă, pune în evidenţă motivarea numelui fără mari eforturi (cf., pentru realia noastră, spre exemplu, termenii denominativi *ciocănitoare, (ciocăneţ, ciocăniţă*, *ciocănoaie ş.a.)*, *bocănitoare*, *tocănitoare, ţicăitoare* care au o clară origine onomatopeică). Motivarea devine o chestiune mult mai sensibilă în situaţia în care pentru cuvântul examinat au fost înaintate mai multe interpretări sau etimologii. Cu totul alta este situaţia când termenul examinat este unul obscur. În cazul din urmă motivarea devine o problemă fundamentală pentru cercetarea etimologică.

Anume din considerente etimologice vom proceda la examinarea onomasiologică a termenului nostru, alături de alte varietăţi diatopice ale sale. Aşa cum vom arăta, unele dintre varietăţile sale diatopice sunt transparente şi se încadrează într-un model lexico-semantic bine cunoscut nu numai limbii române. Altele însă, inclusiv relaţiile termenului nostru cu realia, nu sunt tocmai clare.

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

2.2. Termenii denominativi (varietățile diatopice) prin care este desemnată pasărea ciocănitoarea se deosebesc între ei prin diversele motiveme puse la baza lor, definitorii în viziunea grupului social local. Acestea, de regulă, sunt selectate potrivit câtorva principii motivaționale legate de: 1) modul de dobândire a hranei/ alimentare, 2) mediul de trai/ modul de cuibărire, 3) caracteristicile fizice/ aspectul exterior/ coloratura penajului ş.a. Principiile motivaționale enumerate sunt bine întemeiate, deoarece în procesul de denominare vorbitorul-observator pune în evidență semnul caracteristic relevant, definitoriu al realiei (numit *semn motivațional* sau *motivem*). El reprezintă forma internă a numelui realiei, numele urmând să i se potrivească în măsura în care ar caracteriza-o şi ar deosebi-o în acelaşi timp, de alte realii din lumea înconjurătoare, în mod special, de cele asemănătoare, de acelaşi fel, din aceeaşi specie sau clasă. Şi, în ultimă instanță, nu ar prezenta dificultăți pentru semenii săi care urmează să o deosebească de alte realii asemănătoare din preajmă. Prin urmare, motivemul reprezintă caracteristica sau marca relevantă, definitorie a termenului denominativ prin care este denumită realia.

În cazul arealului românesc, unde pasărea ciocănitoarea cunoaşte specii ce se deosebesc între ele prin mărimea corpului şi culoarea penajului; iar de celelalte clase de păsări din mediul nostru geografic se deosebeşte prin modul de dobândire a hranei, de cuibărire, prin aspectul exterior etc., e firesc să avem mai multe denumiri – varietăți diatopice, acestea motivate diferit sau asemănător, sau chiar identic la nivelul tipurilor de semne ale obiectului nominat.

Principiile potrivit cărora au fost selectate motivemele ce stau la baza denumirilor păsării ciocănitoarea în arealul românesc, cum vom arăta mai jos, în parte, sunt clare, uneori identice sau asemănătoare la nivelul tipurilor de semne motivate (cf. *ciocănitoare*, *bocănitoare*, *țăcănitoare*), fapt ce indică asupra unui model de denominare şi prezintă interes pentru etimologie.

Observăm că semnul motivațional cel mai relevant prin care este marcat termenul denominativ *ciocănitoare* este legat de modul de a-şi dobândi hrana prin lovituri repetate cu ciocul în lemnul (material dur) copacului. După E. Onică, care se ocupă de aspectele motivării, inclusiv la păsări, numele *ciocănitoarei pestrițe mari* (*Dendroscopus major*) „este generat de loviturile pe care le produce în scoarța copacilor, asemănătoare cu ale unui ciocan” [27, p. 122]. Cuvântul este unul motivat, cu o formă internă uşor sesizabilă, trimițându-ne la cuvântul înrudit. La fel pot fi tratate şi denumirile *bocănitoare* şi *tocănitoare*, semnul motivațional ce stă la baza acestor nume fiind la fel de transparent; cf. numele *ciocănitoare* < *a ciocăni* (< *cioc*!) „a bate repetat (cu degetul sau cu un obiect) într-un corp tare” (DEX), *bocănitoare* < *a bocăni* (< *boc*!) „a lovi în ceva (de mai multe ori) cu un obiect tare” (DEX), *tocănitoare* < *a tocăni* (< *toc*!) „a lovi repetat cu un obiect în ceva tare, producând un zgomot specific; a bocăni” [28, p. 560]. Ele se trag de la sunetele pe care le produce pasărea lovind cu ciocul în coaja arborilor în căutarea hranei, adică au origine onomatopeică.

E de relevat faptul că pentru pasărea ciocănitoarea vorbitorul-observator a stabilit, de cele mai multe ori, drept trăsătură definitorie modul ei de a-şi dobândi hrana prin *loviturile repetate cu ciocul* în coaja sau în lemnul copacilor şi a ciupi viermişorii de sub ea. Uneori, în acest scop, ea scobeşte mult în interior şi formează găuri ce-i servesc

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

drept adăpost şi loc de cuibărire. De procesul respectiv e legat şi motivemul ce stă la baza denumirii regionale *scobitoare* < *a scobi* „a face o gaură, o adâncitură în ceva (tăind, desprinzând, scoţând materialul din interior cu o unealtă); a găuri, a săpa, a scormoni, a scociorî" (DEX). Observăm că el reflectă alt aspect sau segment al procesului nominalizat, relevând nu loviturile, ci rezultatul obţinut în urma lor – adâncituri, scobituri, găuri în lemn. În acelaşi sens cf. numele păsării în meglenită *ciuplitoarcă* < *a ciopli,* influenţat semantic de bg. *чóпля* „a scobi; a împunge cu degetul, cu unghia sau cu ceva ascuţit"; a zgândărî", mai cf. arom. *čĭuplít* „stâlcit", *čĭuplitáne* „plisc", *čĭuplitúră* „stâlcitură" [29, p. 370], precum şi semnificaţia verbului *a ciopli* „a desprinde prin lovituri aplicate cu un instrument ascuţit, aşchii dintr-o bucată de lemn, de piatră etc., pentru a da materialului o formă oarecare; a ciocârti" (DEX) în dacoromână. E de menţionat că denumirile date sunt legate de străvechile procese de muncă ale omului, cunoscute de el încă din epoca pietrei, unele apreciate ca primare. Aşadar, pasărea pe care o numim noi azi cu numele generic *ciocănitoare* a putut să-i servească omului preistoric drept model („învăţător") în însuşirea proceselor de muncă legate de prelucrarea lemnului, a pietrei şi a altor materiale dure.

Numele *virdare, verdaică*, var. *verdoaică* este motivat de aspectul exterior al păsării, anume coloratura penajului. Denumirile în cauză sunt prezentate de Al. Ciorănescu drept derivate din adjectivul *verde*, motivemul punând în relief *culoarea verde a penajului* lor [13, p. 362], aici cf. *ghionoaie-verde*.

Întrucât nici unul dintre motivemele menţionate nu-l putem atribui cu toată tăria rom. *ghionoaie*, vom proceda şi la examinarea câmpului asociativ al acestuia.

2.3. Încă B.P. Haşdeu pune termenul denominativ *ghionoaie* în strânsă relaţie cu o serie dintre cele mai vechi obiecte şi procese de muncă ale omului, însuşite de el din lumea imediat înconjurătoare, inclusiv din lumea faunei. Activităţile ciocănitoarei-ghionoaie fiind şi ele unele ce-au putut servi drept model omului în evoluţia şi perfecţiunea sa de-a lungul timpului. Astfel, B. P. Haşdeu aduce pentru derivatul masculin *gheunoiu* înţelesul „dăltiţă, ciocan de piatră" [1, p. 274] – instrumente utilizate de om la prelucrarea materialelor dure. Cu tot progresul tehnico-ştiinţific prin care a trecut societatea umană, ele nu şi-au schimbat forma lor. Unele dintre instrumente amintesc şi astăzi de ciocul ghionoaei. Înţelegerea formei lor interne, l-au făcut pe Haşdeu să definească, destul de exact, *ghionoaia* prin „pasăre care scobeşte în lemn": „astfel că, – zice Haşdeu –, semnificaţia fundamentală a tuturor acestor cuvinte ar fi „acel ce bate sau scobeşte" [1, p. 282 (274)].

Vorbind despre câmpul asociativ al rom. *ghionoaie* f. (*ghionoi* m.) vom constata că denumirea ei răvăşeşte timpurile, prin relaţiile sale asociative cu unele dintre uneltele rudimentare şi obiectele ce-şi trag originea, posibil, din preistorie. E de la sine înţeles, subliniază cunoscutul sociolog Henri H. Sthal, că *fabricarea uneltelor a însoţit cultura umană încă din fazele antropogenezei* [subl. n.], omul putând fi definit ca un *homo faber*, deci ca un fabricant de unelte [30, p. 108]. Dar, am adăuga noi, şi ca un făuritor de limbă, fie ea şi rudimentară (alta nici nu putea fi!), căci toate aceste procese de muncă se cereau a fi exprimate prin cuvinte, realizate în comunicare. Necesitatea de a denumi noile realii este una vitală, deoarece prefacerile înseşi dădeau vieţii alte dimensiuni materiale, culturale şi, respectiv, lingvistice.

Momentul asupra căruia ne propunem să stăruim sunt cuceririle epocii neolitice. Acum individul are nevoie de mult mai multe cuvinte pentru a denumi noile sale activităţi

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

şi performanţe. Cum va proceda în acest caz? Mijloace tehnice rudimentare achiziţionate din natură, adică gata existente într-o formă sau alta utilizabile la cules, vânătoare, pescuit etc., şi-au schimbat înfăţişarea, derivând din cele vechi. Trebuie să presupunem că mecanismul dat a acţionat şi la formarea termenilor denominativi pentru noile realii, adică s-a recurs tot la derivare: cuvântul nou apare pe baza unui cuvânt deja cunoscut.

Chiar şi mai târziu, după organizarea aşezărilor în comunităţi săteşti, „tehnicile au rămas la un nivel extrem de rudimentar, aproape similar cu cel folosit în faza tribală seminomadă [30, p. 101]. De aceea înregistrarea pentru *gheunoiu* a semnificaţiei „ciocan din piatră", care pare a denumi o realie străveche, nu e decât o confirmare a faptului că „tehnicile proceselor de producţie rămân rudimentare, ele continuă a da naştere unor relaţii comunitare" [*ibidem*]. Iar procesele lingvistice vor urma aceeaşi cale.

Toate aceste constatări sociologice le-am adus în atenţia cititorului cu un scop bine determinat: a utiliza cu maximă eficienţă materialul de limbă existent în română cât priveşte adevăratul lui loc în istoria şi etimologia rom. *ghionoaie*.

Urmând ideea lansată de B. P. Haşdeu, vom apropia pe *gheunoiu* s.m. „dăltiţă, ciocan de piatră" de *ghin* s.n. „sapă, cazma; dăltiţă" [13, p. 362], *ghin* s.n. „Daltă cu tăiş semicircular, folosit de dogari şi rotari", „Cuţit cu lamă curbată în formă de unghie cu care se cioplеşte lemnul", „Cazma îndoită pe amîndouă laturile" (et.nec.) (DEX); de *ghindă* s.f. „Daltă rotundă cu care se struješte butucul roţii" [31, p. 253], precum şi *ghionoi* s.n. „Târnăcop, a cărui parte metalică este ascuţită la unul dintre capete şi în formă de ciocan la celălalt capăt". Ultimul cuvânt, chiar dacă pare a desemna o invenţie tehnică mai recentă, ar putea fi apreciat ca o perfecţionare prin îmbinare într-un singur instrument a ciocanului şi dăltiţei „gheunoiu", fixat, cum s-a arătat mai sus, încă de B. P. Haşdeu. Astăzi termenul *ghionoaie* (var. *gheunoare*. *ghionaie*, *ghioroaie* etc.), pe lângă semnificaţia de bază „ciocănitoare", a fost înregistrat de *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice* (alcătuit pe baza materialului de teren), şi cu semnificaţiile „başchie" (la noi „bătaci"), iar *ghionoi* (var. *ghioroi*), *ghionoaie, ghionoaică* s.f. cu semnificaţia „târnăcop" [32, p. 118]. În opinia noastră, între toţi aceşti termeni există afinităţi de ordin formal şi semantic, fiind formaţii înrudite genetic.

Cu referire la termenii nou-creaţi, I. Mărgărit consideră că „Pentru derivatele denumind obiecte, unelte etc., trebuie să subliniem faptul că este vorba despre anumite deverbale, create nu pentru că nu aveau nume, ci pentru că acestea erau opace, „nu spuneau nimic" sau spuneau mult prea puţin" [33, p. 158]. Se realizează, astfel, termeni cu *transparenţă lexicală deplină* care conferă *claritate şi eficienţă comunicării*, astfel încât simpla lor denumire evocă activitatea la care servesc..." [*ibidem*]. Urmând afirmaţiile de mai sus, am putea considera că termenii denominativi examinaţi mai au încă o transparenţă lexicală în regiunile în care sunt utilizaţi.

Din cele expuse supra, am putea concluziona că termenul de substrat *ghionoaie* nu se află izolat în limbă. El se încadrează într-un câmp lexico-semantic reconstituit. Radicalul din care îşi trage originea, a produs un număr însemnat de termeni denominativi pentru un şir de unelte şi instrumente, fapt ce subliniază originea lui străveche. Afirmaţiile noastre vor fi mai convingătoare în urma examinării concordanţelor din limbile baltice şi cele slave.

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

3.1. Cum bine se ştie, limbile indoeuropene au moştenit de la *alma mater* (indoeuropeana de până la dezmembrare) un număr însemnat de fapte plus „matricea" – structura lor genetică. Originea comună a acestora presupune structuri identice sau apropiate supuse aceloraşi legi proprii familiei de limbi indoeuropene. Or, între elementele comune totdeauna există o anumită interacţiune, interdependenţă. Anume aceste elemente comune fac posibilă stabilirea trăsăturilor generale, de grup sau de areal ale sistemului fonetic, morfologic, derivaţional etc. specific indoeuropenei şi fiecăreia dintre limbi luate în parte. De aceea metoda compartiv-istorică aplicată la analiza limbilor din familia indoeuropeană ne oferă posibilităţi reale de a restabili, fie şi parţial, unele fapte din limba de substrat a românei. Însă, aşa cum constată A. Vraciu, consideraţiile noastre privind fenomenele de limbă din substrat nu pot fi complete, ci numai aproximativ identice cu idiomul în uz la populaţia geto-dacă de până la expansiunea romană [8, p. 57], deoarece acestea sunt întemeiate pe un material lingvistic extrem de redus.

Din câte se ştie, prin cele mai multe dintre trăsăturile foneticii istorice idiomul geto-dacilor poate fi apropiat întâi de toate de tracă, „pelasgă", albaneză, baltică, slavă şi indo-iraniană [8, p. 86].

3.2. Compararea cu albaneza, apoi cu limbile baltice şi slave, precum şi cu alte limbi indoeuropene, este întemeiată nu numai prin descinderea din acelaşi arbore genealogic, dar şi prin faptul că aceste limbi în familia indoeuropeană erau mai apropiate între ele, inclusiv teritorial. Mai mult ca atât, posibil, vorbitorii lor s-au desprins din aceleaşi valuri de emigraţie ce-au împânzit vechea Europa începând din neolitic/ eneolitic, iar deosebirile dintre ele pot fi explicate prin suprapunerea lor pe culturi (varietăţi ale lor) vechi europene neidentice (asemănătoare sau chiar diferite). R. Crossland, examinând poziţia limbilor tracă şi frigiană în cadrul indoeuropean, ajunge la concluzia că acestea s-au aflat în contact cu unul sau mai multe dintre dialectele ancestrale ale grupului baltic, slav şi indo-iranian. Or, localizate în estul, nord-estul şi nordul arealului tracic, se hotărniceau cu tracii nordici. Relaţiile strămoşilor noştri traco-geto-daci cu balticii nu pot fi puse la îndoială. Ele au fost temeinic demonstrate în urma analizei toponimiei şi hidronimiei din spaţiul balcanic şi cel baltic. Toponimia şi hidronimia din aceste regiuni s-au dovedit a fi, în întregime, de origine indo-europeană arhaică, ceea ce demonstrează caracterul indo-european al populaţiilor care ar fi trăit într-o epocă mai veche în sud-estul Europei şi vestul, nord-vestul Asiei Mici [8, p. 87]. Pentru domeniul dat, metoda hidronimiei rămâne a fi eficientă până la momentul actual, deoarece aceleaşi hidronime pot fi date cursurilor de apă doar de către populaţii vorbitoare a aceleiaşi limbi (dialecte). Rezultatele obţinute în domeniu îndreptăţesc examinarea în continuare în plan comparativ-istoric a apelativelor din limbile română şi baltice, argument valabil şi pentru limbile slave.

3.3. Cum bine se ştie, până în prezent metoda cea mai eficientă în identificarea elementelor de substrat din limba română s-a dovedit a fi compararea cu albaneza. Relaţiile deosebite dintre limbile română şi albaneză au fost sesizate încă de primii comparativişti, printre care şi B.P. Haşdeu, şi utilizată ulterior cu succes.

Cât priveşte cuvântul românesc *ghionoaie*, majoritatea cercetătorilor l-au apropiat de albanezul *gjon* „pasăre de mărimea unui corb, care cântă noaptea în munţi" [12, p.79-80], „cucuvea" (?). Aflarea unei concordanţe în albaneză a confirmat cuvântului

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

românesc o vechime însemnată. Din motive fonetice, potrivit cărora alb. *ǵ* ar fi trebuit să dea în română pe *j*, cuvântul românesc nu poate fi considerat un împrumut târziu din albaneză [12, p. 80]. Contrar unei presupuse origini albaneze, I. I. Russu dă cuvântului românesc examinat o formulare mai îndrăzneață: unul dintre „cuvintele române autohtone care au un corespondent de origine indoeuropeană şi autohtonă în albaneză" [7, p. 204].

Reconstrucția **ghion* făcută de Gr. Brâncuş pentru româna comună „rezultă, probabil, dintr-o formă străveche comună albano-română **glon*", din care în română erau de aşteptat reflexe cu variante vechi şi dialectale cu *gl'-*, necunoscute până în prezent [12, p. 80]. Coborând faptele la situația din indoeuropeană, I. I. Russu e de părere că „elementul i.-e. **ghel-* (cu vocalism zero) **ghlo-* are un sufix *-n-*, prezent numai în zona carpato-balcanică, în română şi albaneză" [7, p. 167]. Cum vom arăta infra, unele dintre afirmații vor fi spulberate de concordanțele româno-balto-slave, nu numai în ceea ce priveşte derivarea cu sufixul *-n-*, dar, lucru şi mai important, în ceea ce priveşte natura sunetelor din radical, precum şi alte aspecte.

4.1. În *Cuvente den bătrîni* B. P. Haşdeu face constatarea că aceeaşi pasăre care la români este numită *ghionoaie*, adică ciocănitoarea, la lituanieni se numeşte *genỹs*. El se întreabă dacă „între ambii termeni atât de apropiați prin sens şi prin formă" să fie o înrudire genetică [1, I, p. 276]. Intuiția de mare savant nu l-a înşelat.

Azi, la fel ca acum mai bine de un secol, lituanienii desemnează ciocănitoarea prin termenul *genỹs*, alături de *gilnà*. Acestora în letonă, o altă limbă baltică, le corespund termenii *dzenis* „ciocănitoare" (cf. *zalā dzenis* „ciocănitoare verde") şi *dzilna* „ciocănitoare" (cf. *melnā dzilna* „ciocănitoare neagră") (lit. *g* în let. îi corespunde grupul consonantic *dz*, rezultat în urma palatalizării). Termenul îl aflăm atestat şi în vechea prusiană, limbă baltică moartă. Potrivit surselor existente, vorbitorii acestei limbi desemnau prin *genix*, după unii – *ciocănitoarea verde*, după alții – *ciocănitoarea neagră*. Termenul îl mai aflăm şi în compusul *Aytegenis* „puişor de ciocănitoare, ciocănitoare micuță/ pitică(?)". Prin urmare, putem presupune că în vechea prusiană acesta a putut avea şi funcție de nume generic pentru a desemna pasărea ciocănitoare.

În urma analizei termenilor din vechea prusiană s-a ajuns la concluzia că denumirea *genix* (< **gen-ik-s* < **gen-ik-as*) este un derivat cu sufixul *-ik-*, care, de regulă, are funcție diminutivală în acest grup de limbi (cf. lit. *geniùkas* „pui de ciocănitoare, ciocănitoare micuță" ş.a.) [34, p. 205]. Cercetătorul lituanian Mažiulis observă că germanul *kleinespecht* (kleine „micuț", Specht „ciocănitoare") este tradus în vechea prusiană nu prin *genix*, cum era de aşteptat, ci prin compusul *aytegenis*. Prin urmare, *genix* nu este un diminutiv, iar cea de-a doua parte *-genis* din compusul *aytegenis* este o formă obişnuită. Mažiulis presupune că funcția sufixului *-ik-* ar indica asupra apartenenței cuvântului *genix* la *Nomina actionis* [34, p. 205]. Adică **gen-ik-as* ar însemna „wer den Baum behackt, beklopft, behämmert" = „cel/ cea care sapă, bate, ciocăneşte în copac", „(Baum) behacker" = „a ciocăni, a bocăni (copacul/în copac); a bate cu cioc(an)ul" [34, p. 205]. Respectiv, potrivit lui Mažiulis, *-genis* din compusul *aytegenis* ar trebui înțeles nu ca „ciocănitoare", ci ca *Nomen actionis* format de la balticul **gen-* (i-e. **g$^{\eta}$hen-*) „a bate, a lovi" şi altele asemănătoare. Rezultatele obținute în domeniul baltic sunt importante şi pentru cercetările noastre din limba română, deoarece forma internă ce desemnează ciocănitoarea este cea mai răspândită în limbile indoeuropene.

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

Astfel, denumirile baltice ale ciocănitorii: v.prus. *genix*, lit. *genỹs*, let. *dzenis* sunt puse în relaţie cu verbele corespunzătoare: lit. *genė́ti* „a tăia crengi, a derăma", *giñti* „a alunga, a goni (vitele)", *ganýti* „a goni/alunga vitele (la păşune)", „a paşte", let. *dzenêt*, *dzìt* (*dzęnu*), *ganît* si concordanţele lor indoeuropene: sl.**gъnati (*ženǫ)*, **žęti* ş.a. Uneori, aşa cum observă Toporov, în acest şir este inclus şi sl. *žędlo*, care corespunde let. *dzenulis*, *dzęnuolis* „ghimpe". [34, p. 206]. Observăm că acestea înregistrează evoluţii care, la prima vedere, nu ar permite apropierea lor, însă e de presupus că în epoca străveche relaţia dintre ele era sesizabilă.

Pentru termenii denominativi *genỹs*, *dzenis, genix şi -genis* în limbile baltice avem o formă internă clară. Însă, alături de aceştia, în limbile baltice avem şi termenii denominativi *gilnà* şi *dzilna*, care atestă radicalul **gil-*, de presupus acelaşi cu cel reconstruit de Brâncuş pentru cuvântul din română". Acelaşi cu cel reconstruit de Russu pentru română, în rezolvarea problemei date, Toporov pune în evidenţă dubletul din letonă *dzenuol(i)s – dzeluon(i)s*, constatând faptul că în limbile baltice şi slave se poate vorbi despre o interinfluenţă, interacţiune străveche dintre radicalele **gen-* şi **gel-* [34, p. 206] cu forma internă foarte apropiată, lucru extrem de important şi pentru explicarea cuvântului românesc, precum şi a radicalelor respective din română.

4.2. Pe la sf. anilor '20 ai secolului trecut, în baza corespondenţelor stabilite între termenii denominativi ai ciocănitorii din limbile baltice şi slave, V. Machek propune o etimologie nouă pentru v.sl. ***жлъна*** „ciocănitoare neagră" (*Picus martius*) sprijinită, în special pe relaţia semantică, după el aceeaşi ca între rus. *дятел* şi *долбить*, lat. *picus*, germ. *Specht* „ciocănitoare" şi radicalul **pik-* „a ciupi, a înţepa" [35, p. 247], apropiind cuvintele slave în cauză de lit. *gìlti* „a înţepa". Etimologia înaintată însă este respinsă din lipsa unei explicări riguroase, întâi de toate semantice: relaţia cu lit. *gìlti* „a înţepa" pare neverosimilă. Preluând-o, cercetătorul rus Iuri Otkupščikov arată că în limbile baltice „a înţepa" este doar una dintre semnificaţiile verbului lit. *gìlti*, *gelti* (precum şi let. *dzeldināt* „(despre urzică) a (se) înţepa cu urzica", „a se urzica", *dzelonis* „ţep" – termeni puşi în limba letonă în relaţie cu verbul *dzelt* „a înţepa"). Semnificaţia mai veche a acestuia este „a scobi, a săpa cu dalta, a săpa în lemn, a găuri, a dăltui", prezentă în lit. *gélda* „albie, covată", v. prus. *galdo* „albie" [35, p.248], . Astfel, pentru cuvintele baltice de mai sus am putea extrage radicalul **gil-/*gel-* cu semnificaţiile „a înţepa", „a scobi".

Urmând pe V. Machek, dar şi spre deosebire de el, Iu. Otkupščikov consideră drept condiţie absolut necesară pentru această etimologie nu numai raportarea cuvântului la un radical sau altul, ci, lucru foarte important pentru etimologizarea lui, *restabilirea legăturilor cu formaţiile înrudite genetic*, fapt care ar confirma temeinicie etimologiei înaintate (aici cf. poziţia lui B. P. Haşdeu). Eminentul cercetător rus constată că radicalul slav **žьl-/*žlь-* (acelaşi cu balticul **gil-/*gel-*) îl avem atât în rus. *жалить* „a înţepa", cât şi în rus. *жёлн*, dial. *желнъ*, pop. *жолон* „covată mare pentru hrănitul animalelor, treucă, jgheab", rus. *желоб* „jgheab, uluc" (derivat cu sufixul *-b)*. Astfel, situaţia din rusă atestă în interiorul grupului lexico-semantic dat evoluţiile: *жалить* „a înţepa; a scobi" → *желна* „ciocănitoare neagră" → *желнъ*, *жолон* „covată mare; treucă, jgheab", *желоб* „jgheab, uluc", paralele celor din limbile baltice: *gìlti*, *gelti (dzelt)* „a înţepa", „a scobi" → *genỹs/ dzenis* „ciocănitoare", *dzilna* „ciocănitoare" (= „cea care scobeşte")

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

→ lit. *gelda* „albie” (= „ceea ce este scobit”, „scobitură”) – toate având la bază radicalul indouropean **gel-/*gl̥-* „a înțepa; a scobi, a săpa (cu dalta)”. Iar lit. *gélda* „albie, covată” şi rus. dial. *желнъ* „covată mare, treucă, jgheab” reflectă alternanța *-d-/-n-* sufixali, caracteristică pentru, indo-europeană, bine atestată în limbile baltice şi cele slave [35, p. 248]. Faptele aduse confirmă încă o dată apropierea dintre aceste grupuri de limbi la nivel indoeuropean.

E de remarcat că în aceste limbi radicalul **gel-/*gl̥-* înregistrează două semnificații 1) „a înțepa, a împunge” (lit. *gìlti*, *gélti* „a înțepa”, rus. *желдь* „Illex aquifolium”) şi 2) „a scobi, a săpa cu dalta (în lemn), a ciopli, a găuri, a dăltui” (lit. *gélda*, rus. dial. *желнъ* „albie”) , raportându-se între ele la fel ca rus. *колоть* „a înțepa” (cf. rus. *колючка* „ghimpe, țep”) la corespondentul său genetic lit. *kálti* „a scobi, a săpa (în lemn, piatră), a dăltui”, (cf. rus. *колода* „albie”).

De aici urmează concluzia: faptele din limbile baltice şi slave demonstrează cu certitudine că *-n-* din cuvântul *ghionoaie* este sufixal, aşa cum l-a analizat Russu, iar silaba anterioară lui (radicalul) ar fi trebuit să conțină un *-l-*, aşa cum a presupus Brâncuş.

Se pare, în urma examinării comparate a faptelor de limbă din română, baltică şi slavă, am putea clarifica aspecte fonetice, derivaționale şi semantice privitoare la rom. *ghionoaie* şi grupul său lexico-semantic, pune în evidență trăsături caracteristice posibile ale limbii de substrat a românei. La aceste şi alte aspecte ne propunem să revenim într-un alt articol.

Referințe bibliografice

1. Haşdeu B. P. *Cuvente den bătrîni*, I. – Bucureşti, 1983.

2. *Istoria limbii române*, vol. II, p. 342. – Bucureşti, 1969.

3. Philippide Al. *Originea românilor*, vol. II. *Ce spun limbile română şi albaneză*. – Iaşi, 1928.

4. Rosetti Al. *Istoria limbii române de la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă. – Bucureşti, 1986.

5. Russu I. I. *Limba traco-dacilor*. Ediția a doua. – Bucureşti, 1967.

6. Russu I. I. *Obârşia tracică a românilor şi albanezilor*. *Clarificări comparativ-istorice şi etnologice*. – Cluj-Napoca, 1995.

7. Russu I. I. *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*. – Bucureşti, 1970.

8. Vraciu A. *Limba daco-geților*. – Timişoara, 1980.

9. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldoveneşti*. – Chişinău, 1978.

10. Iordan I. *Toponimia românească*. – Bucureşti, 1963.

11. Brâncuş Gr. *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*. – Bucureşti, 2009.

12. Brâncuş Gr. *Vocabularul autohton al limbii române*. – Bucureşti, 1983.

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)

13. Ciorănescu Al. *Dicţionarul etimologic al limbii române*. – Bucureşti, 2000.

14. Vinereanu M. *Dicţionar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*. – Bucureşti, 2009.

15. *Enciclopedia sovietică moldovenească*. Vol. 7. – Chişinău, 1977.

16. Radu Dimitrie. *Mic atlas ornitologic. Păsările lumii*. – Bucureşti, 1983.

17. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*. Volumul III. – Chişinău, 2002.

18. Удлер Р. Я. *Диалектное членение молдавского языка*. Часть II. – Кишинев, 1976.

19. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania.* Vol. IV. – Bucureşti, 2006.

20. *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă.* Vol. II. – Bucureşti, 1967.

21. *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş.* Vol. IV. – Cluj-Napoca, 1997.

22. Seche L., Seche M. *Dicţionar de sinonime al limbii române*. – Bucureşti, 1982.

23. Bogdan I. *Documentele lui Ştefan cel Mar*e. Vol. I-II. – Bucureşti, 1913.

24. *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-româneşti 1374-1600*. – Bucureşti, 1981.

25. *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Vol. I, partea 1. – Bucureşti, 1991.

26. Brucker Ch. *L'étymologie*. – Paris, 1988.

27. Onică E., *Grupurile tematice privite din perspectiva motivării lexicale*// Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, nr. 5-6. – Chişinău, 2007.

28. *Dicţionarul explicativ al limbii moldoveneşti*. Vol. II. – Chişinău, 1985.

29. Papahagi Tache *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*. – Bucureşti, 1963.

30. Henri H. Stahl *Teorii şi ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*. – Bucureşti, 1980.

31. *Dicţionar dialectal*. Vol. I. – Chişinău, 1985.

32. Ionică Ion et alii. *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*. Volumul II/ literele D-O. – Bucureşti, 2010.

33. Mărgărit Iulia. *Vocabularul graiurilor munteneşti actuale*. – Bucureşti, 2009.

34. Топоров В. Н. *Прусский язык*. Словарь Е-Н. – Москва, 1979.

35. Откупщиков Ю. В. *Из истории индоевропейского словообразоания*. – Ленинград, 1967.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

BDD-A6629 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:01:04 UTC)